

Mojmírovská Morava a papežství

David Kalhous

Úvod

Následující příspěvek si klade za cíl představit důležitý aspekt v dějinách mojmírovské Moravy – její vztahy s papežstvím, a to zejména s ohledem na utváření moravské církevní organizace. Proto si nejprve krátce nastíníme pozici papežství v raně středověké Evropě, stručně načtneme osudy moravského knížectví v 9. století, seznámíme se s úskalími existujících pramenů. Nakonec tyto dílčí informace protkneme směrem k užšímu tématu této kapitoly, tedy k otázce, jakou roli sehrávala tehdejší Morava v politice papežství a jakou roli sehrávalo naopak papežství v politice mojmírovských knížat a jejich biskupů.

Postavení papežství v raném středověku

Dnes máme tendenci vnímat papežství jako všemocnou středověkou instituci, vysílající své plnomocné vyslance, legáty, do všech koutů katolické Evropy. Nicméně tento stav je výsledkem vývoje trvajících po staletí. Uskutečněn mohl být jen díky dlouhodobé kontinuitě papežské politiky, jak ji můžeme v základních trendech sledovat od pozdní antiky. Ačkoli totiž papežský stolec byl obecně respektován jako jeden z patriarchálních stolců, dokonce jediný na území bývalé západořímské říše, jeho prvenství bylo nanejvýše neformální, pokud vůbec bylo ostatními patriarcháty v Konstantinopoli, Jeruzalémě, Antiochii a Alexandrii uznáváno.¹

Ani na západě, kde římský biskup co do prestiže neměl konkurenci, nebyla jeho pozice jednoznačná.² Každý papež byl kromě dlouhodobých ambicí v rámci celého křesťanstva nucen proplouvat peřejemi římské městské politiky, manévrovat mezi přáními byzantských císařů, kteří v tehdejší Itálii stále drželi určitá území na jihu a na Sicílii, a požadavky různých představitelů karlovske dynastie, jejichž pomoc papež obvykle potřeboval; kromě toho se zhruba v půli 9. století vynořilo „saracénské“ nebezpečí – r. 846 bylo dokonce vypleněno okolí Říma včetně baziliky sv. Petra.³

Zatímco tedy teoreticky představoval římský biskupský stolec nejpřednější post, v praxi byl jeho vliv mimo nevelké území v okolí Říma velmi omezený. Jediným nástrojem, kterým papež disponoval, byla právě ona pečlivě budovaná prestiž a svatopetrská ideologie, které čas od času motivovaly jednotlivé biskupy a další církevní a světské hodnostáře, aby se na Řím zejména v neklidných časech obracely – ne vždy úspěšně – s prosbou o radu či rozsouzení, případně o vyslání misie.⁴ Ačkoli papežská moc zatím v evropském kontextu spíše reagovala, než aby aktivně konala, právě díky podobným žádostem a prosbám postupně sílila.

Jedním z prosebníků byl okolo r. 860 nejspíše moravský kníže Rastislav (846?–870). Než se však k tomuto problému přesuneme, musíme se stručně seznámit s počátky Moravy jako svébytného knížectví.

Misie a jejich problémy

Než se však přesuneme na Moravu, bude třeba učinit tři obecné poznámky k otázce raně středověkých misí k „pohanům“, protože papežství se do kontaktu se střední Evropou dostává právě v kontextu

---

¹ Česky alespoň KALHOUS 2008, s. 43–52; k budování papežské prestiže prostřednictvím papežských gest (*Liber pontificalis*), srov. MCKITTERICK 2020.

² K limitům papežské moci v této době viz alespoň HERBERS 1996, zde zejména s. 297–351.

³ Srov. LANKILA 2013; KREUTZ 1991, jejíž názory ohledně neorganizovanosti arabských pirátských výpadů jsou ovšem nověji zpochybňovány.

⁴ HEIDECKER 2010; srov. BETTI 2013, případně v češtině zejména k listům papeže Jana VIII. a jejich možné interpretaci v širším kontextu BETTI 2014, s. 206–209.

křesťanské misie. Tyto obecné poznámky nám pomohou lépe postihnout kontext christianizace Moravy a budou směřovat k otázce „samozřejmosti“ misí, k problému vztahu mezi jejich reálným průběhem a jeho ztvárněním zejména v legendách, a konečně k otázce stabilizace církevních správ na nově obrácených územích.

Nejprve je třeba vytknout, že taková misie nebyla tehdejší církvi ničím zcela samozřejmým. Jednalo se o organizačně náročný podnik, který vyžadoval značné množství prostředků a vzdělaných lidí, kterých byl obvykle nedostatek i v již christianizovaných regionech Evropy. Uvažovalo se, zda má takový podnik mezi „barbary“ vůbec smysl – zejména byzantské prostředí bylo v otázce misí skeptické.⁵ Úspěšná misie vyslaná Řehořem Velikým (590–604) do jihoanglického království Kent byla také spíše výjimečná.⁶ Zároveň platilo mezi velkou částí raně středověkých vzdělanců, že příslušnost k církvi a příslušnost k říši jsou dvě strany jedné mince. Proto se obvykle misie vázala na mocenskou expanzi, případně souvisela s šířením mocenského vlivu a právních nároků.⁷

Raně středověké prameny obvykle představují příběhy misionářů, kteří v celkem krátké době obrátili na víru vládce země a s ním i všechny jeho poddané. Následně mělo dojít k rozvoji více méně tradičních církevně správních struktur. Nicméně tato představa vytvářená zejména středověkou hagiografií je problematická. Ukazuje se, že obrácení panovníků bylo obvykle výsledkem určitého konsensu a důsledkem delší dobu trvajících misijních úsilí. Spíše než by konverzi uvozovalo, ukončovalo její úvodní fázi po obrácení části populace, a zejména elit.⁸

Také rozvoj církevně správních struktur obvykle následoval až delší dobu po stabilizaci pozice křesťanství na daném území, přičemž údajný pohanský kraj mohla obývat masa křesťanského obyvatelstva. To platí pro Bavorsko s jeho Romány a aktivním využíváním římské infrastruktury.⁹ Totéž platí i pro území dnešní Anglie, kde minimálně část zdejšího obyvatelstva keltského původu se přidržovala křesťanství již od římských dob, a christianizace byla spíše věcí anglosaské minority.¹⁰

Dalším krokem byl rozvoj sítě biskupství, jež však obvykle následoval až několik desetiletí po konverzi. Jistou výjimkou se zde jeví Anglie, kde ustavení církevní organizace sice dostalo dobrý závdavek brzkým ustanovením arcibiskupství v Canterbury (597), nicméně stabilizace církevní organizace na ostrovech trvala také několik desetiletí. V Bavorsku byla biskupství založena až v l. 739 díky intervenci sv. Bonifáce-Winfrietha a ve spolupráci s papežským stolcem.¹¹ K pozvižení Salcburku na arcibiskupství pak došlo až po pohlcení Bavorska karolínským impériem r. 798,¹² tedy o šest desetiletí později oproti původnímu plánu. Podobně také v Sasku byla první biskupství definitivně ustavena až někdy v průběhu 9. století, tedy s odstupem půlstoletí.¹³ To jsou jen tři případy z mnoha z tehdejší Evropy, které naznačují, jak komplikovaný a dlouholetý proces ve skutečnosti byla misie a christianizace rozsáhlejších území.

---

⁵ IVANOV 2012.

⁶ K misii alespoň DEMACOPOULOS 2008, s. 353–369.

⁷ HARTMANN 1984, s. 460–461, § 9; LOŠEK 1997, s. 138–156. K autenticitě listu TŘEŠTÍK 1998, s. 137–160.

⁸ Srov. alespoň KALHOUS 2016. V *Žitije Konstantina* (dále ŽK), kap. 14, s. 98 legendista rovněž zmiňuje, že se kníže poradil „se svými knížaty a s Moravany“.

⁹ COUSER 2010, s. 26–42; ESDERS 2016, s. 1–24; HARDT 2003, s. 429–461.

¹⁰ K misii z posledních HIGHAM 1997; WOOD 1994.

¹¹ GOOD 2020, s. 299–326; FREUND 2007, s. 281–293.

¹² NIEDERKORN-BRUCK – SCHARER 2004; WOLFRAM 1995.

¹³ KÖLZER 2015, s. 11–37.

Mojmírovská Morava

Moravané a Morava se v soudobých pramenech objevují mezi lety 822 (Moravané jako účastníci sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem) a 906 (porážka Moravanů Maďary, stvrzená rozprášením bavorského vojska u Bratislavy (?)).¹⁴ Již od Kristiána mnozí kronikáři zdůrazňovali její kontinuitu s českým přemyslovským knížectvím.¹⁵ V jeho čele stála dynastie Mojmirovců. Její postavení se jeví v rámci Moravy stabilní už minimálně okolo r. 870 – tehdy totiž Moravané měli povstat proti Frankům, přičemž si za vůdce zvolili jakéhosi Sclagamara, ačkoli se jednalo o kněze, protože byl z mojmírovského rozrodu.¹⁶ Nicméně nástupnictví syna po otci dokládají prameny až na samém sklonku 9. století, kdy po smrti Svatopluka I. (871–894) nastoupil jeho syn Mojmir II. (894–906?).

Důležitým prvkem při stabilizaci panovnické moci bývalo přijetí křtu panovníkem a christianizace obyvatel. Církev kromě písemné kultury zprostředkovávala modernizační trendy a instituty často ještě římského původu. Nejinak tomu bylo také na Moravě v 9. století, kde lze působení kléru zachytit snad již ve 30. letech 9. století.¹⁷ Nevíme, kdy se obyvatelé prostoru, který měla později zaujmout mojmírovská Morava, s křesťanstvím setkali poprvé. Zájem bavorských biskupů o misii na východě, na územích, která byla označována antickým názvem Panonnie, však lze zaznamenat již na přelomu 8. a 9. století, kdy si mezi sebou rozdělili sféry vlivu salcburský arcibiskup a jeho pasovský sufragán.¹⁸ V té době byla zároveň bavorská církev již dlouho stabilizovaná a Bavorsko samotné obývalo aspoň z části křesťanské obyvatelstvo už od římských dob.¹⁹

Kromě pozdního svědectví písemných pramenů, jehož důvěryhodnost je však vesměs akceptována, existují i nepřímé indicie a pozdější doklady, dokumentující působení misionářů z mnoha sousedních regionů v krajích na východ od bavorských hranic. Jednak *Život Konstantinův* zmiňuje „kněze z Vlach, i z Řecka a z Němec“.²⁰ Jednak zachycujeme nepatrné stopy dřívějšího překladatelského úsilí misionářů ze západu – slavisté stále diskutují o tom, že Otčenáš mohl být přeložen ze starohornoněmčiny.²¹ A konečně i stavební podoba kostelů, které známe z moravských center alespoň v půdoryse, svědčí o vlivech z oblasti Jadrana.²²

Až v 60. letech je však bezpečně zdokumentován pokus ustanovit na Moravě plnohodnotnou církevní organizaci. V té době totiž kníže Rastislav vysílá posly k papežskému stolci, aby požádali o vyslání biskupa. Neúspěšně.²³ Slibuje si od toho nejspíše, že by moravské biskupství lépe, než vzdálený Pasov zvládalo náročné požadavky církevní administrace – některé církevní úkony jako např. křty dospělých, svěcení kostelů, konfirmace a dalších totiž mohl podle kanonického práva vykonávat pouze biskup. Zároveň by se nové biskupství nabízelo jako symbolický rámec, jenž by stabilizoval hranice moravského knížectví. Konečně by existence biskupství posilovala prestiž moravských knížat a jejich moc.

Prameny

Informace o dějinách mojmírovské Moravy a tamního křesťanství kromě archeologických pramenů, které nyní ponecháme stranou, poskytují zejména čtyři skupiny textů. Zatímco tři popisují z odlišných

¹⁴ Základní informace shrnuje detailně NOVOTNÝ 1912; pro dějiny Moravy před 871 viz také TŘEŠTÍK 2001.

¹⁵ Souhrnně naposledy KALHOUS 2015a, s. 90–120.

¹⁶ *Annales Fuldenses*, s. 73 (k r. 870); TŘEŠTÍK 2001.

¹⁷ Stručně KALHOUS 2016, s. 166–189, kde další literatura; viz též VAVŘÍNEK 2013; JAN 2015.

¹⁸ Viz pozn. ???.

¹⁹ Viz dále v textu.

²⁰ *Žitije Mefodija*, kap. 5, s. 144; VAVŘÍNEK 1963c, s. 465–480.

²¹ VAŠICA 2014³, s. 30; proti ISAČENKO 1948, s. 56, 66.

²² Viz alespoň GALUŠKA – POLÁČEK 2006, s. 92–153.

²³ VAVŘÍNEK 1963a, s. 63–66 vykládá tento neúspěch jako důsledek snahy papežského stolce nepodřádit zásahem do pravomocí bavorské církve východofranského krále, jehož podporu potřeboval.

perspektiv proces christianizace Moravy, čtvrtá se v první řadě věnuje konfliktům mezi moravskými knížaty a (východo)franskými panovníky.

1. *Conversio a list arcibiskupa Theotmara*

Už od přelomu 8. a 9. století byly oblasti dnešní Moravy, Slovenska a Maďarska poděleny jako zájmové sféry mezi bavorské biskupy – zejména pak mezi biskupa pasovského a arcibiskupa salcburského. Tím se podstatně zvyšoval vliv oněch biskupství, zároveň si však organizace misijní politiky vyžadovala značné materiální prostředky a lidské zdroje. Ty však nemusely být vždy k dispozici, a tak nejspíše docházelo ke komplikacím při správě rozsáhlé diecéze. Mojžírovci na situaci reagovali pokusy získat biskupa, který by seděl na jimi ovládaných územích, s nímž by mohli snadněji kooperovat, jenž by však také lépe zvládal správu církve v jejich knížectví čistě z důvodů logistických. I když k tomu nakonec došlo, bavorský episkopát se ale svého vlivu na východě, v Panonii, nehodlal vzdát bez boje, a výsledkem bylo sepsání spisu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Jeho autorem či iniciátorem byl salcburský arcibiskup Adalwin (859–873). Dochování tohoto spisu je celkem bohaté – známe jej z devíti rukopisů. Alespoň jeden opis pochází částečně z 10. století,²⁴ ostatní jsou mladší, z doby po r. 1200.²⁵ Spis nastiňuje roli salcburského arcibiskupství při obracení Slovanů při jihovýchodních hranicích karolínského impéria na víru, a zdůrazňuje význam bavorského kléru v tomto procesu. Zdůrazňuje zejména intenzivní působení salcburských arcibiskupů v Korutanech a Panonii.

2. *Papežské listy a další písemnosti vzniklé při papežském dvoře*

Klíčovým souborem svědectví o pokřtění Velké Moravy jsou papežské listy. Většinu tvoří ty, jež obsahují registra – tedy knihy odešlé korespondence – Jana VIII. (872–882). Bohužel nejsou dochována ani v úplnosti (chybí dopisy z období prosinec 872–srpen 876; obecně se má za to, že ani pro zbytek pontifikátu soubor není dochován v úplnosti), ani v originále. Přesto existující rukopis obsahuje 314 papežských listů, které neocenitelným způsobem dokreslují detaily papežské politiky té doby, dokumentují její strategie, taktiky, i reálný dopad, a také rozložení zájmu mezi jednotlivé okruhy problémů. Dochovaný soubor je kopií pořízenou montecassinským opatem Desideriem, pozdějším papežem Viktorem III. (1087–1088), někdy v 70. letech 11. století. Opis byl nicméně pořízen z papírového originálu. Původní korpus vznikl na základě konceptů a s odstupem.²⁶

Podíváme-li se na skladbu adresátů, zjistíme, že moravská otázka hrála zde jen velmi omezenou roli. Přímě Metodějovi zde byly adresovány dva listy, Svatoplukovi rovněž. Mnohem větší pozornost papež věnoval bulharským záležitostem, neboť jen bulharskému vládci Michalovi v této době zaslal hned šest dopisů. Avšak i to je jenom zlomek korespondence s franskými králi – Karlovi Holému (843–876) a Karlovi III. Tlustému (876–887) směřovalo dohromady 33 listů. Podíváme-li se na korpus Janových listů z register po stránce obsahové, zjistíme také, že se obvykle vyjadřovaly k italským záležitostem a obsahovaly převážně prosbu o císařovu (vojenskou) intervenci. Ostatně je na ně nabalena skupina listů adresovaných lidem v císařově okolí, jimž se děkuje za intervenci, případně jsou tito lidé o ni žádáni. Z hlediska dějin komunikace je zajímavé, že mnohé z nich představují pokus zkoordinovat společný pobyt na nějakém místě; zároveň je zjevná praxe posílat list podobného obsahu více skupinám adresátů, což mělo dva důvody i důsledky – zmenšila se možnost ztráty a stejně tak bylo lépe zajištěno, že se adresátům dostane papežova vůle v nezměněné podobě.

V listech lze rozeznat pět klíčových témat – za první papeže trápilo působení saracénských pirátů, a zejména jejich schopnost infiltrovat se do jihoitalského prostoru a utvářet zde místní koalice – proto i početná skupina listů biskupu Athanasiovi II. z Neapole (875–898) a další listy okolním biskupům a světským vládcům v Capui, Salernu a jinde; za druhé, papež pečoval o zájmy císařovny-vdovy

²⁴ LOŠEK 1997, s. 9.

²⁵ LOŠEK 1997, s. 9–13.

²⁶ LOHRMANN 1968, případně nověji UNGER 2018.

Angilbergy († 23. 3. 890 nebo 891), jež mu údajně byla svěřena do ochrany; za třetí, s tím souvisí i ochrana dalších zboží sv. Petra; za čtvrté, usiloval o posílení vlivu na severu Itálie, jež nakonec vyústilo v exkomunikaci arcibiskupů Ansperta Milánského (868–881) a Romana z Ravenny (878–888) – jen těmto dvěma mužům poslal 10, respektive 12 listů; za páté, se jeví jako důležité listy adresované do Konstantinopoli, s nimiž úzce souvisí snaha prosadit vliv papežského stolce v Bulharsku, na něž navazují aktivity na Moravě, či v Chorvatsku.

Omezený význam moravské linie papežské politiky navíc potvrzuje nahlédnutí do *Liber pontificalis*, jakýchsi oficiálních a více méně soudobých papežských životopisů, jež máme dochovány i pro důležité pontifikáty Mikuláše I. (858–867), Hadriána II. (867–872) a částečně i Štěpána V. (885–891).²⁷ Ačkoli byla papežská politika na Moravě úspěšná, neboť všichni zdejší hráči usilovali o podporu Říma, pozornost autora se soustředila na Bulharsko a Konstantinopol. Obě aféry posloužily papeži k tomu, aby deklarovaly některé principy, které měly obhájit a legitimizovat konkrétní tahy papežské politiky – např. papežský univerzalizmus,²⁸ případně církevní svrchovanost nad částí Balkánu.²⁹

Zbylé papežské listy, jež se vyjadřují k situaci na Moravě 9. století, pocházejí způsobem svého dochování z velmi různorodých zdrojů³⁰ – list papeže Štěpána V. z r. 885, jímž bylo zapovězeno sloužení mše ve staroslověštině, nás došel ve formě opisu ze samého počátku 11. století, kam byl tehdy zapsán v Praze;³¹ jiný důležitý list papeže Hadriána II. známe jenom díky *Životu Metodějovu* ve staroslověnském překladu a dlouho se proto debatovalo, zda je vůbec autentický.³²

Mnohé listy se dochovaly jako součásti sbírek kanonického práva sestavených až o několik set let později.³³ Tato forma dochování jen potvrzuje výše řečenou snahu papežského stolce o kontinuitu politiky a snahu o její legitimizaci právními i historickými prostředky. Zároveň je to pro nás zajímavé i z toho důvodu, že část těchto listů musela být známa na Moravě nejpozději za pontifikátu biskupa Jindřicha Zdíka (1126–1150) – jejich dekretální výtahy totiž čteme v *Tripartitě* Iva z Chartres (1090–1117) prostřednictvím rukopisu Olomoucké metropolitní kapituly CO 205, který vznikl na jeho objednávku.³⁴

3. Cyrilometodějské legendy

Nejspíše ještě na Moravě v prostředí stoupenců arcibiskupa Metoděje vznikly dva staroslověnské texty, legendy, jež popisují život a dílo Konstantina-Cyrila a Metoděje. Oba texty byly nejspíše sepsány brzy

---

²⁷ *Liber pontificalis* (dále LP) 2, s. 151–172 (Mikuláš I.), s. 173–190 (Hadrián II.), s. 226 (Štěpán V.). Ve větší úplnosti nedokončený biogram Štěpánův obsahuje DAVIS 1995, s. 297–307. Staršímu bádání nezáměr LP o dění na Moravě neunikl, viz např. BETTI 2013, s. 42–54, která spojuje mlčení s obratem papežské politiky vůči užívání slovanštiny za Štěpána V. Když se podíváme na jiné pontifikáty, z hlediska zájmů dnešní historiografie může být rozložení zájmu tehdejšího autora překvapivé – v případě papeže Mikuláše I. (LP 2, s. 151–172) bulharská misie proniká do textu (LP 2, s. 164–165), avšak větší zájem je věnován rozvodové při Lothara II. a Theutbergu; podstatně výrazněji se však projevuje v gestech Hadriána II. (LP 2, s. 173–190; zde s. 175, 182–185, kde také na s. 183–184 důležitá diskuse ohledně pravomoci Říma – LP tvrdí, že ani jazyk kněžů, zde řečtina, ani politická příslušnost (původní Byzanc) nejsou v tomto směru rozhodující).

²⁸ LP 2, s. 177.

²⁹ LP 2, s. 183–184.

³⁰ K tomu viz XX.

³¹ Nověji k jeho dochování HAVEL 2009, s. 78–87.

³² VAVŘÍNEK 1963b, s. 41–42, pozn. 132.

³³ Zde zejména *Collectio Britannica*, sestavenou počátkem 90. let 11. století, avšak známou až v rukopisu British Library, Add MS 8873, z doby po 1108, jež je propletena s dílem Ivona ze Charters, viz ROLKER 2010, s. 92–100, 106–106. Rukopis je popsán na stránkách British Library, Digitised Manuscripts, dostupných z: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_8873 (cit. 18. 10. 2020).

³⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond Knihovna Metropolitní kapituly Olomouc, sg. CO 205, fol. 2^r–202^v; k tomu zejména: ČERNÝ – HAVEL 2009, s. 99–104.

po smrti svých hrdinů. Jejich datace, stejně jako určení místa jejich vzniku se ovšem může opírat pouze o nepřímé doklady.³⁵ Texty samotné jsou totiž zapsány až ve velmi pozdních opisech – v případě *Života Konstantinova* nejdříve ze 14. století,³⁶ v případě *Života Metodějova* už z přelomu 12. a 13. století.³⁷ Nicméně jsou psány velmi starobylym jazykem a zápisy od sebe nejsou příliš textově vzdáleny. Svým obsahem odrážejí zájmy Metoděje a jeho souputníků, avšak nikoli již později běžné snahy propojit historii cyrilometodějské misie s některou ze zemí na Balkáně či s Rusí, případně s českým prostředím.

Oba texty se od sebe jazykem, strukturou a detailním zacílením liší. Zatímco *Život Konstantinův* v první řadě brání staroslověnštinu jako jazyk písemnictví a liturgie, seslaný Konstantinovi přímo Duchem svatým, potvrzený papežským stolcem a podpořený z Konstantinovou nesmírnou učeností v oblasti teologie i jazyků,³⁸ *Život Metodějův* zasazuje misijní úsilí do dějin spásy tím, že legendu uvozuje stručnou světovou kronikou, propaguje Metodějovy církevně administrativní úspěchy a hájí význam moravského (arci)biskupství a Metodějova působení pro prosperitu knížectví.³⁹

4. Fuldské letopisy

Poslední zásadní soudobé informace nám zprostředkovávají tzv. *Fuldské letopisy*. Nazývají se tak proto, že byl kdysi jejich vznik kladen do Fuldského kláštera, jednoho z nejvýznamnějších na východě Franské říše. Tato hypotéza byla sice záhy odmítnuta, avšak označení se mezitím ujalo a udrželo. Jedná se však o východofranské pokračování *Letopisů franského království*. S tímto starším pramenem *Fuldské letopisy* sdílejí úzkou vazbu na špičky franské společnosti a na panovnický dvůr, jíž ztrácejí až na sklonku 9. století.⁴⁰ Byly zapisovány brzy po událostech, které popisovaly. Zápisky jsou celkem obsáhlé a podrobné a sledují v první řadě prostřednictvím itineráře činy panovníka včetně toho, v jakých místech slavil Velikonoce a Vánoce. Umožňují tak cenný vhled do uvažování alespoň části franské elity. Na rozdíl od většiny předchozích pramenů se dochovaly i ve velmi starobylych rukopisech – v případě niederaltaišského pokračování máme dokonce k ruce zápis rukou jednoho z autorů na přelomu 9. a 10. století.

Mojmírovská Morava a papežský stolec

Zájem papežského stolce jsme schopni podchytit až někdy v druhé polovině 60. let 9. století. V době, kdy oba bratři mířili na Moravu, již byla rozehrána mnohem komplikovanější hra mezi papežským stolcem a Byzancí o Illyrikum (a tím o křest Bulharů). Hrál se v ní vysokými kartami – papež Mikuláš I. neváhal po několikaletém dohadování r. 863 exkomunikovat patriarchu Fotia (858–867, 877–886), který byl mj. Konstantinovým podporovatelem a patronem.⁴¹ Papež navíc zprvu usiloval o podporu Ludvíka II. Němce (843–876), jemuž ještě v polovině r. 864, tedy v době, kdy na Moravu přicházejí Konstantin a Metoděj, udílel prostřednictvím kostnického biskupa Šalomouna rady, jak pokud jde o Lotara, Ludvíka a biskupy řezenského a pasovského, tak mu přál úspěch v jednání o pokřtění Bulharů, stejně jako v tažení proti Rostislavovi, který by měl skončit jeho uvedením v poslušnost.⁴²

³⁵ LIENHARDT 2020, s. 57–78.

³⁶ ŽK, s. 59. Ze 14. století ovšem známe jenom zlomky, celé texty pocházejí dokonce až z 15. století.

³⁷ ŽM, s. 135.

³⁸ Pro pochopení těchto textů je nadále zásadní VAVŘÍNEK 1963b.

³⁹ VAVŘÍNEK 1963b.

⁴⁰ Stručně alespoň MMFH NS I, s. 67.

⁴¹ MMFH III, s. 150, č. 30 (MGH Epp. VI, s. 533–540, č. 92); srov. také MMFH III, s. 149, č. 28 (MGH Epp. VI, s. 488–512, č. 90). Ke schismatu DVORNIK 1948; GEMEINHARDT 2002; k Fótiově rodinnému zázemí VARONA-CODESO – PRIETO DOMÍNGUEZ 2013, s. 105–148.

⁴² MMFH III, s. 146–147, č. 23 (MGH Epp. VI, s. 290–293, č. 26): IX. „*Quoniam nuntias, quod fidelis rex dispositum habeat venire Tullinam et deinde pacem cum rege Vulgarorum confirmare et Rastitium aut volendo aut nolendo sibi oboedientem facere, oramus omnipotentem Dominum, ut angelus, qui fuit cum Iacob patriarcha, sit quoque cum ipso et cum omnibus suis et bene disponat iter eius, et cum pace et gaudio revertatur ad propria*“.

Oba misionáři vyslaní konstantinopolským patriarchátem a císařským stolcem však naplňovali představy moravského knížete Rastislava jenom ve velmi omezené míře – ani jeden z nich nebyl biskupem, a tudíž bylo uchování celého projektu při životě velmi diskutabilní. V té době oba bratři Konstantin a Metoděj nejspíše uvažovali o návratu a také o organizačním upevnění své misie.⁴³ Protože sami neměli dostatečné svěcení – Konstantin byl pouhým knězem, Metoděj bez svěcení, potřebovali nechat své žáky vysvětit někým jiným. Proto nejspíše zamířili do Itálie, kde je údajně v Benátkách zastihlo pozvání do Říma.⁴⁴ Informaci o něm nám zprostředkují nejenom oba staroslověnské *Životy*, avšak také *Vita Constantini*, jež bývá přisuzována Gauderichovi z Velletri a jež je v současné podobě známa díky přepracování Lvem z Ostie, současníku obou bratří – ostatně i papežská korespondence z té doby prozrazuje nově probuzený zájem papeže o okrajové oblasti tehdejšího křesťanského světa.

Jeho odesílatelem měl být ještě papež Mikuláš,⁴⁵ muselo tedy odejít před 13. listopadem 867. S ohledem na to, že bratři disponovali údajnými relikviemi sv. Klimenta, jednoho z prvních papežů, je pak otázkou, zda to nebyl pádnější důvod jejich pozvání než jejich misijní působení. Nicméně pro značný zájem o provincii Illyrikum, za jejíž součást Mikulášovi nástupci prohlásili i Pannonii (a tím také Moravu), není vyloučen ani zájem o samotnou misii a zejména svrchovanost nad ní. Do Říma oba misionáři dorazili již za pontifikátu nového papeže Hadriána II., který měl údajně prověřit a potvrdit jejich pravověří a také schválit užívání slovanštiny jako liturgického jazyka – víme to ovšem jenom díky staroslověnským *Životům*.⁴⁶ Konstantin již Řím neměl opustit – pod jménem Cyril vstoupil do kláštera, kde skonal o rok později. Někdy v té době došlo k dočasnému usmíření mezi Římem a Konstantinopolí – papež Hadrián II. už ve svém listu z 1. srpna 868 chválí nového byzantského císaře za sesazení Fotia a znovudosazení Ignatia.⁴⁷

Život Metodějův nás zpravuje o údajné žádosti knížete Kocela, syna vyhnaného Pribiny, aby mu poslal Metoděje zpět v hodnosti biskupa.⁴⁸ Je zajímavé, že tento Kocel vládl ze svého Blatnohradu z pověření východofranských králů malému knížectví na periférii říše, a jeho žádost o Metoděje působí v této souvislosti velmi překvapivě. Následující list papeže Hadriána II., který ovšem rovněž čteme jen a pouze ve staroslověnském převodu v rámci Metodějova *Života*, již je ale adresován jak Kocelovi, tak Rastislavovi a Svatoplukovi. Papež v něm zdůrazňuje loajalitu obou bratří, kteří uznali papežskou obedienci, povoluje sloužit mši ve slovanštině a oznamuje Metodějovo ustanovení k biskupské hodnosti v Pannonii na stolec sv. Andronika.⁴⁹

V Pannonii a na Moravě se však v letech 869/870 situace notně zkomplikovala. Rastislav, vystavený nejspíše značnému tlaku, byl zajat Franky i spolu se svým synovcem Svatoplukem, který jej údajně měl zradit.⁵⁰ Důsledkem bylo obsazení Moravy franským vojskem, během něhož byl nejspíše zajat Metoděj. Bavorští biskupové využili situace a odsoudili jej jako toho, kdo proti kanonickému právu působí v cizí

⁴³ ŽK, kap. 15, s. 105, tvrdí, že když na Moravě působili 40 měsíců, „vydali se vysvětit své učedníky“, následně je zmíněn pobyt v Benátkách; ŽM, kap. 5, s. 145, píše „jakmile uběhla tři léta, vrátili se z Moravy, vyučivše žáky“. Kam se vrátili, je předmětem bezvýsledných odborných diskusí, viz MMFH III, s. 145, pozn. 15.

⁴⁴ ŽK, kap. 17, s. 110; ŽM, kap. 6, s. 146 (Mikuláš); *Vita Constantini*, kap. 8, s. 129. Konstantinův pobyt v Římě dokládají také dva listy bibliotekáře Anastazia z r. 875, jež jednak upozorňují na Konstantinovu učenost, jednak poukazují na to, že do Říma dovezl relikvie sv. Klimenta papeže, viz MMFH III, s. 175–176, č. 59 (MGH Epp. VII, s. 430–434, č. 13, rukopisně od 10. stol.); MMFH III, s. 176–181, č. 60, zde zejm. s. 178–179, 180, kde také o misii na Chersonésu (MGH Epp. VII, s. 430–438, č. 15, rukopisně od 12./13. stol.).

⁴⁵ Viz předchozí pozn.

⁴⁶ MMFH III, s. 154–155, č. 39; srov. ŽM, kap. 8, s. 147–150; ŽK, kap. 17, s. 110–111.

⁴⁷ MMFH III, s. 152–153, č. 36 (MGH Epp. VI, s. 747–748, č. 37).

⁴⁸ ŽM, kap. 8, s. 147.

⁴⁹ ŽM, s. 147–150.

⁵⁰ *Annales Fuldenses*, s. 70–71 (k r. 870).

diecézi – naráží na to jak pozdější papežské listy,⁵¹ tak jeho *Život*.⁵² Z tohoto hlediska bylo klíčovým argumentem tvrzení autora *Života Metoděje*, který Metoděje prohlásil za dědice sv. Andronika. Zatímco bavorský episkopát pokládal Moravu za součást svého misijního rajonu, Metoděj se mohl dovolávat kontinuity se starší církevní organizací, jež byla jenom dočasně narušena. Papežské listy to sice výslovně nepotvrzují, ale i ony argumentují právní kontinuitou papežské svrchovanosti nad Panonií jako součástí Illyrika a vyhrazují si právo zde volně jednat – Metodějův případ se tak zdá být exemplárním pokusem papežství obhájit svá práva aspoň v části Illyrika, když už se to nezdařilo v Bulharsku.⁵³ Oproti *Životu Metoděje* však v papežských listech žádná přímá linka s některým konkrétním zdejším biskupstvím tažena není.

Neklidná situace na Moravě se podepsala na tom, že za uvězněného Metoděje neměl kdo intervenovat. To se změnilo až někdy v roce 873, či na sklonku roku předchozího. Nepřímým svědectvím je zde série papežských listů, které nový papež Jan VIII. vyslal jak králi Karlomanovi (879–884), tak jednotlivým bavorským biskupům, jimiž je vyzýval, aby Metodějovi nebránili v jeho biskupském působení.⁵⁴ Na pomoc měl Metodějovi vyslat svého legát Pavla z Ancony.⁵⁵ Zároveň papež varoval knížete Mutimíra před potulnými knězi, a nabádal jej, aby se vrátil pod obedienci panonské diecéze.⁵⁶

Papežská intervence byla nejspíše úspěšná, nicméně se tak můžeme domnívat jen zpětně na základě nové série papežských listů adresovaných 14. června 879 Svatoplukovi a Metodějovi.⁵⁷ Co se dělo v tomto celkem dlouhém mezidobí 873–879, nevíme. V listu papež Svatoplukovi tvrdí, že se od kněze Jana,⁵⁸ který dorazil jako Svatoplukův posel, dozvěděl, že snad arcibiskup Metoděj ustanovený papežem Hadriánem, jeho předchůdcem, učí jinak, než chce římská církev, čemuž se velmi podivuje. Proto také Svatoplukovi oznamuje, že jej pozval do Říma, aby vyznal, co učí a káže, a tak prokázal svou pravověrnost. List adresovaný Metodějovi, titulovanému zde jako „*archiepiscopus Pannoniensis ecclesie*“, je pak předvoláním k papežskému stolci k ospravedlnění se.⁵⁹

Následuje až známý list *Industrię tuę* z června 880, jímž papež Jan přijal Svatopluka, v předchozím listě pouhý „Svatopluk z Moravy“, nyní již „milovaného syna a slavného vládce“,⁶⁰ do své ochrany.⁶¹ Kromě toho moravskému vládci potvrdil, že shledal Metoděje pravověrným a potvrdil ho v arcibiskupské hodnosti; jako spolubiskupa mu vysvětil Wichinga.⁶² A konečně svolil užívat slovanských písmen, jež měl vytvořit Konstantin, a aproboval také znovu užívání slovanštiny jako liturgického jazyka.⁶³ Hranice

---

⁵¹ Viz pozn. 54–55.

⁵² ŽM, kap. 9, s. 151–152.

⁵³ MMFH III, s. 159–160, č. 46, § 2 (*Collectio Britannica*, British Library, Add MS 8873, fol. 123^v, (A), ep. 15, (12. stol.)): „*Et infra. Nemo autem de annorum numero resultandi sumat fomentum, quia sanctę Romanę, cui Deo auctore servimus, ecclesię privilegia, que in firma Petri stabilitatis petra suscepit, nullis temporibus angustantur, nullis regnorum partitionibus preiudicantur.*“; viz také MMFH III, s. 162–167, č. 49, § 2: „*Nam non solum intra Italiam ac ceteras Hesperies provincias, verum etiam intra totius Illyrici fines consecrationes ordinationes et dispositiones apostolica sedes patrare antiquitus consuevit [...]*“.

⁵⁴ MMFH III, s. 161, č. 47 (*Deusdedit card. Collectio canonum I*, c. 241 (194), Cod. Vat. 3833, f. 39v); s. 161–162, č. 48; s. 167–168, č. 50; s. 169–170, č. 51.

⁵⁵ MMFH III, s. 162–167, č. 49; srov. zejm. s. 166, kde burcuje svého legáta Pavla, biskupa z Ancony, „*canones ad sedem, ubi est maior auctoritas, partes destinare probantur*“.

⁵⁶ MMFH III, s. 173–174, č. 55. List je dochován v rukopise *Collectio Britannica*, British Library, Add MS 8873, fol. 124^r, ep. 17, resp. *Deusdedit card. Collectio canonum I*, c. 242 (194), Cod. Vat. 3833, fol. 39^v.

⁵⁷ MMFH III, s. 189–190, č. 80 (*Registrum Johannis VIII. PP. (Reg. Vat. I.)*, fol. 75v, č. 197).

⁵⁸ Naposledy k němu CHARVÁT 2010.

⁵⁹ MMFH III, s. 192–193, č. 81 (*Registrum*, fol. 77^v, č. 202).

⁶⁰ K významu „*gloriosus*“, viz WOLFRAM A KOL. 1973.

⁶¹ Interpretace HAVLÍK 1983, s. 23–37, jeho výklad byl obecně přijat.

⁶² MMFH III, s. 197–208, č. 90, zde s. 204–205.

⁶³ MMFH III, s. 197–208, č. 90, zde s. 207–208.

Metodějovy provincie zde ztotožňuje s hranicemi Svatoplukova knížectví – ostatně v úvodních partiích listu papež Metoděje označuje jako „arcibiskupa svaté moravské církve“.⁶⁴ V březnu 881 v jiném listu, jímž Metoděje ujišťuje svou přízni a zároveň jej ubezpečuje, že Svatoplukovi nenapsal žádný další list, je pak již titulován velmi obecně jako „*archiepiscopus pro fide*“.⁶⁵

Další dvojici listů, jež by se dotýkala Moravy, expedoval po čtyřech letech až papež Štěpán V. na samém sklonku Metodějova života r. 885. Ani jeden však nebyl určen přímo jemu. V prvním papež informoval Svatopluka, označeného zde jako „*rex Sclavorum*“,⁶⁶ o základech víry, a to zejména kvůli dalšímu nařčení arcibiskupa Metoděje z hereze.⁶⁷ List mj. překvapivě znovu hovoří o tom, že Metoděj – zde beze všech titulů (!) – údajně kdysi odpřisáhnul nekonat bohoslužby ve slovanštině (!), ačkoli je to v přímém rozporu s listem Jana VIII., o jehož pravosti nemůže být s ohledem na způsob dochování pochyb.⁶⁸ Zde se nabízí několik vysvětlení: 1) Štěpánův list byl zpadělán;⁶⁹ 2) list je pravý, nicméně papež byl mylně informován, což by ale nutně předpokládalo, že buď a) Janova registra nebyla k dispozici; b) nebylo zvykem si tyto informace ověřovat. Druhá možnost se jeví jako pravděpodobnější, neboť se zde jenom opakuje situace z let 879/880, kdy se podobně striktně vyjádřil v neprospěch mše ve slovanštině papež Jan VIII., aby ji jen o rok později schválil, a to vše přesto, že mše ve slovanštině měl údajně povolit již Hadrián II.⁷⁰

List Svatoplukovi doprovázely instrukce jeho legátům biskupu Dominikovi a kněžím Janu a Štěpánovi.⁷¹ Zde papež doplnil údajné Metodějovy prohrěšky z listu Svatoplukovi (slovanská mše) o další bod: Metoděj byl nařčen z toho, že za svého života protiprávně vybral svého nástupce.⁷²

V okamžiku, kdy se tato pře projednávala, však její hlavní protagonista Metoděj již nejspíše nebyl mezi živými – zemřel 6. dubna 885. Záhy po jeho smrti došlo k naprosté destrukci církevní organizace mojmírovské Moravy, neboť jeho elitní žáci nezískali biskupské pocty, a naopak byli nuceni Moravu opustit.⁷³ Nejinak tomu však bylo v případě vítěze sporu, nitranského biskupa Wichinga – na Moravě působil jen do té doby, než jej císař Arnulf (887–899) jmenoval svým kancléřem (892), zajistil mu místo opata kláštera Mondsee (896), a konečně jej dosadil do funkce biskupa pasovského (898), čímž nechtě zajistil jeho pád – protože Wiching již biskupem byl, jednalo se o těžký prohrěšek proti kanonickému právu, který mu zajistil odsouzení na církevní synodě.

---

⁶⁴ MMFH III, s. 197–208, č. 90, zde s. 206: „*Presbiteros vero diacones seu cuiuscumque ordinis clericos, sive Sclavos sive cuiuslibet gentis, qui intra provincię tuę fines consistunt, præcipimus esse subiectos et obedientes in omnibus iamdicto confratri nostro archiepiscopo vestro [...]*“; s. 199–200: „[...] *Methodio reverentissimo archiepiscopo sanctę ecclesię Marabensis [...]*“.

⁶⁵ MMFH III, s. 210–212, č. 95. BETTI 2014, se domnívá, že odlišná titulatura odráží primárně odlišného adresáta, a tím i způsoby legitimizace. Starší literatura uvažuje spíše o kolísáních papežské politiky.

⁶⁶ Jako krále označuje Svatopluka i Kosmas, který zároveň píše o tom, že znal jakési „*privilegium Moraviensis ecclesię*“, viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, kn. 1, kap. 15, s. 34–35; kn. 1, kap. 10, s. 22; kn. 1, kap. 14, s. 32. Spolu s tím, že víme, že jediný známý zápis tohoto listu vznikl do staršího rukopisu Heligenkreuz 217 (ca. 950, jižní Německo) na půdě pražské kapituly někdy počátkem 11. století, lze to tedy chápat jako indicii, že ono privilegium a tento list jsou totožné, jak kdysi bez dalších argumentů dovozovalo starší bádání, viz např. TŘEŠTÍK 1968; k rukopisu, a zejména k obeznámenosti s ním v prostředí pražské kapituly viz HAVEL – KALHOUS 2019, s. 159–167.

⁶⁷ MMFH III, s. 215–225, č. 101, zde s. 224–225.

⁶⁸ Viz pozn. XX.

⁶⁹ Tak např. MMFH III, s. 225, pozn. 25. Viz zejména LAEHR 1928, s. 165.

⁷⁰ Viz pozn. XX, XX.

⁷¹ Výtah v MMFH III, s. 226–229, č. 102, zde s. 226, 228; plný text v MGH Epp. VII, s. 352–353, č. 33.

⁷² MMFH III, s. 226–229, č. 102, zde s. 229, §14.

⁷³ Zda skutečně byli prodáni do otroctví, jak líčí *Život sv. Nauma*, s. 178, je diskutabilní.

Za Svatoplukova života již ke znovuobsazení moravských biskupství nedošlo. Nicméně kontakt na Řím snad zcela přerušen nebyl, neboť *Fuldské letopisy* zmiňují papežovu žádost adresovanou Svatoplukovi, aby jeho jménem intervenoval u krále Arnulfa a pohnul jej k tažení do Itálie navštívit chrám sv. Petra a osvobodit Itálii od „špatných křesťanů a dotírajících pohanů“. ⁷⁴ Je celkem překvapivé, že se Svatopluk po Wichingově odchodu nepokusil o obnovení moravské církve. **Otázkou je, nakolik byl obětí politické situace a nakolik se**

Přes neslavný rozpad moravské episkopální organizace neztratila moravská knížata zcela přízeň papežství. Nepřímo to dokládá stížný list salcburského arcibiskupa Dětmara (873–907) a jeho sufragánů do Říma z července r. 900 adresovaný Janu IX. (898–900). ⁷⁵ Ten protestuje proti vyslání arcibiskupa Jana a jemu podřízených biskupů Daniela a Benedikta Římem na vyžádání Moravanů, jež měli být vždy podřízeni franské správě a bavorské církvi. ⁷⁶ Theotmar se svého domáhal velmi obratně, tedy tak, aby případná poskvrna neulpěla na papežském stolci, který měl být Moravany pouze uveden v omyl; ⁷⁷ zároveň nabádá papeže, aby uvážil věc z hlediska „vyššího principu“, a přihlédl k tomu, že Frankové a jejich králové a císařové z rodu Karlovců jsou křesťanského rodu, na rozdíl od původem pohanských Mojžírovců, které si ostatně Frankové podřídí tak jako tak. ⁷⁸ Zdá se tedy, že po několika letech bez biskupa a po smrti Svatoplukově si jeho syn uvědomil význam nezávislé církve a narazil na vhodnou politickou konstelaci v Římě – papež Formosus (891–896) usiloval o podporu krále Arnulfa proti Guidovi ze Spoleta, ⁷⁹ následně se během čtyř let vystříдалo hned pět papežů, z nichž Bonifác VI. (duben 896) držel papežský stolec pouhých patnáct dní. V jistém smyslu měli Formosovi nástupci vůči východofranským králům volnou ruku, neboť Arnulf brzy po své císařské korunovaci a během bojů ve prospěch papeže ochrnl, a když zemřel, moc zdědil jeho nedospělý syn Ludvík Dítě (899–911) – s pomocí ze strany východofranských Karlovců tedy museli přestat počítat.

Shrneme-li si nyní význam papežství pro Moravu 9. století, vidíme, že i přes svou relativní slabost dokázalo obratně využívat komplikované situace a ve spolupráci s místními hráči posilovat svou prestiž. Naopak pro křesťanské periferie představovalo papežství s vysokou prestiží, avšak omezenou mocí a se zájmy obecnými, spíše než čistě lokálními (odmyslíme-li si ovšem situaci v samé Itálii), ideálního spojence, jenž mohl poskytnout tak důležitý stroj legitimacy, aniž by výrazněji omezoval manévrovací prostor místního hráče. Zároveň žonglování s více míči poskytovalo papežství určitý prostor k nátlaku na další hráče.

---

⁷⁴ *Annales Fuldenses*, s. 118 (k r. 890; viz též MMFH NS I, s. 100): „[...] *prefatus dux ab apostolico rogatus regem enixe interpellabat, ut urbe Roma domum sancti Petri visitaret et Italicum regnum a malis christianis et imminentibus paganis ereptum ad suum opus restringendo dignaretur tenere.*“

⁷⁵ MMFH III, s. 232–244, č. 109 (Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, Cod. 1051 (dříve Theol. 406), fol. 79^r–82^v z druhé poloviny 12. století a Götweig, Stiftsbibliothek, Cod. 53a, 137^r–139^v, kolem 1150, viz *Mittelalterliche Handschriften in Österreich*, dostupné z: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=36815 (cit. 26. 10. 2020), v obou případech společně s pilgrimskými falzy). K edici a pravosti listu viz zde pozn. XX.

⁷⁶ MMFH III, s. 232–244, č. 109, zde s. 234–235.

⁷⁷ MMFH III, s. 232–244, č. 109, zde s. 237: „[...] *accusabant et diffamabant nos in multis et verbis mendacibus instabant [...]*“.

⁷⁸ MMFH III, s. 232–244, č. 109, zde s. 238: „*Quapropter oportet vos ab alto speculari et moderaminis temperiem pre omnibus tenere, ne peior pars confortetur et melior infirmetur.*“

⁷⁹ HECKMANN 2012, s. 223–238.